

KOTORSKI LAPIDARIJUM

Gojko Andrijašević

The Kotor Lapidarium represents a unique and extremely important group of stone monuments on the eastern Adriatic coast. In 1906 the Antiquarian Society of Boka founded the first Lapidarium in Kotor which was placed in the Lady of Rožarija Church until 1945. After the war the Lapidarium was frequently moved through the Old City of Kotor. As of 2004 it has been placed in the Church of St. Michael where pieces created between the ancient and Baroque periods are displayed.

Nesporna je činjenica da je Kotor kulturna prijestonica južnog Jadrana, što je potvrdio i UNESCO stavljajući ga na svoju listu gradova pod zaštitom. Opština Kotor, statistički gledano, posjeduje oko 65% pokretnog i oko 30% nepokretnog kulturno-umjetničkog blaga Crne Gore. Podaci koji ne samo da zadržavaju, već i obavezuju. Ovaj kratak osvrt na dio kotorskog kulturnog blaga posvećen je kotorskom Lapidarijumu, tačnije, istorijatu sakupljanja lapida na ovom području.

Prvi pomen i podaci o antičkim (grčkim i rimskim) natpisima iz Kotora i njegove okoline potiču još iz XV vijeka, zahvaljujući

zapisima italijanskog putopisca Cirijaka iz Ankone. Kasnije je Theodor Mommsen uvrstio ove podatke u svoje čuveno djelo *Corpus inscriptionum latinarum*. Prvi sakupljač starina sa ovog područja (pretežno grčko-rimski kameni natpisi iz Risna) je bio humanista, teolog i erudita iz XVII vijeka, biskup Andrija Zmajević. Godine 1664. godine podigao je u Perastu svoje sjedište, palatu, poznatiju pod imenima „Zmajevića dvori“ ili „Biskupija“. Sa šireg područja Boke Kotorske, a naročito iz antičkog Risna, u svoju palatu je donosio grčke i rimske kamene natpise, koje je uzidivao prvo u svoju palatu, a zatim i u zidove crkve sv. Nikole u Perastu¹. Mnogi bogati patruni su u Kotoru, Dobroti i Prčanju nakon toga ugrađivali antičke i srednjovjekovne fragmente u zidove svojih palata i na neki način doprinijeli da se sačuvaju od propadanja i uništenja.

Sve do početka XX vijeka nije se ozbiljnije radilo na sistematskom sakupljanju i proučavanju kamenih spomenika. Pojedini historičari iz ovog vremena, kao što su Josip Đelčić, Simeon Rutar, Mladen Crnogorčević i Pavao Butorac, bavili su se proučavanjem istorije ovog kraja, ali obrada kamene plastike je bila sporadična i manje zastupljena. Nakon opsežnih sanacionih radova, koji su izvođeni u periodu od 1896. do 1907. godine na katedrali sv. Tripuna, u oltarskom prostoru su otkriveni brojni fragmenti crkvenog namještaja iz starijih faza katedrale, pa čak i iz drugih značajnih objekata Kotora. Upravo ovi nalazi su, zajedno sa drugim arheološkim i arhitektonskim ulomcima pronađenim u raznim djelovima Kotora, predstavljali povod i okosnicu za formiranje „Bokeljskog starinarskog društva“ 1906. koje je postojalo do 1914. godine. Društvo je imalo svoj Statut ili Pravila, čiji je cilj, između ostalog, bio i „sakupljanje, obrada i izlaganje starih kamenih spomenika“. Tada je, na prijedlog Frana Bulića, arheologa-konzervatora

¹ L. Čoralić, „Prilog životopisu barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića (1671-1694)“, str. 242, *Croatica christiana periodica*, vol. 28. No. 53, Zagreb, Lipanj 2004.

tadašnjeg muzeja u Splitu, osnovan mali gradski muzej-lapidarijum gdje su smješteni i izloženi lapide-ekspoziti pronađeni prilikom pomenute sanacije Katedrale. Muzej je smješten u bivšoj crkvi Gospe od Rožarije, koja se nalazila sa zapadne strane, pored crkve sv. Nikole². Muzej-lapidarijum je tu ostao sve do kraja Drugog svjetskog rata.

Nakon 1945. godine, Lapidarijum se selio na više mjesta: ispod stare Ljetnje pozornice, kod Sjevernih gradskih vrata (bastion „Riva“), crkve sv. Mihaila u Starom gradu, i podrumu nekadašnje Mletačke kasarne. Tokom 1961. i 1962 godine, dio najvrednijih ekspozita je bio izložen u prostoru zapadnog ugla Trga od oružja, kod bastiona „Valijer“. Tadašnju postavku Lapidarijuma su osmislili arheolozi Ilija Pušić i Jovan Martinović. Međutim, nakon samo dvije godine, sav izloženi i deponovani materijal je bio preseljen u podrumске prostorije Pomorskog muzeja Crne Gore u Kotoru.

Nakon zemljotresa od 15. aprila 1979. godine počinje novo stradanje najznačajnijeg Lapidarijuma na istočnoj obali Jadrana. Prenijet je iz podruma Muzeja u polusrušenu crkvu sv. Duha, a odatle, teški i voluminozni komadi preneseni su na plato iznad Sjevernih gradskih vrata, dok su manji komadi prenijeti u bastion Gurdić. Ovi manji komadi lapida su, pošto je bastion preuređen za atomsko sklonište, prebačeni u napuštenu crkvu sv. Pavla.³

Crkva sv. Pavla je, odlukom opštinskih vlasti od 1992. godine, bila predviđena da, nakon sanacije, bude Istorijski ili Arheološki muzej Kotora, u kojem bi, između ostalih vrijednih ekspozita, bili izloženi i najznačajniji komadi kamene plastike od antičkih vremena pa do baroka. Međutim, nakon obnove i adaptacije 2013. godine, prostor crkve je namjenjen, kao polivalentna dvorana, za izložbe, koncerte, naučne skupove i sl.

² I. Stjepčević, *Voda po Kotoru s prilogom o važnim spomenicima u Boki*, Bokeška Štamparija, Kotor 1926, str. 57.

³ Podaci arheologa mr. Jovana Martinovića.

Dokumentacija koja je postojala za stariji period Lapidarijuma (dokumentacija „Bokeljskog starinarskog društva“) je u potpunosti uništena, tako da danas ne znamo ni broj eksponata koji su bili u Lapidarijumu. Međutim, za nalaze nakon 1945. godine, a posebno za kamene fragmente nađene tokom istraživanja, nakon zemljotresa 1979. godine, koje je izvodio tadašnji Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor, u pet romaničkih crkava u Starom gradu (crkva sv. Marije od Rijeke, crkva sv. Ane, crkva sv. Pavla, crkva sv. Mihaila i katedrala sv. Tripuna) postoji kompletna tehnička dokumentacija: inventarske knjige, fotografije i crteži, tako da su se mogli dobiti svi relevantni podaci za njihovu detaljnu stručnu i naučnu obradu.

Početkom 2003. godine, donijeta je, od strane tadašnje opštinske vlasti odluka, da se u pomenutoj crkvi sv. Mihaila, s obzirom da se radi o relativno malom izložbenom prostoru, privremeno smjesti i izloži dio najvrednijih eksponata kotorskog Lapidarijuma.

Crkva sv. Mihaila je romano-gotička jednobrodna crkva podignuta krajem XIII ili početkom XIV vijeka na temeljima starije, preromaničke crkve iz IX vijeka. Početkom XIX vijeka, od strane francuskih vlasti, pretvorena je u magacin-skladište, za potrebe vojske. Sanirana je adaptirana i vraćena u prvobitno stanje tokom 80-tih godina prošlog vijeka od strane tadašnjeg Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Kotora. U toku sanacije, rađena su arheološko-arhitektonska istraživanja, prilikom kojih je otkriven veći broj fragmenata crkvenog kamenog namještaja. Riječ je o ulomcima parapetnih ploča, stubića, djelovima oltarske pregrade kao i fragmentima arhitektonske dekoracije preromaničkih stilskih karakteristika⁴. Od 30. VI 2004. godine, kada je Lapidarijum otvoren za javnost, svi ovi fragmenti se nalaze u stalnoj postavci u crkvi, zajedno sa najznačajnijim eksponatima starog Lapidarijuma.

⁴ Z. Čubrović, *Crkva sv. Mihaila u Kotoru – istraživanja i restauracija*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor, Opština Kotor – OJU Muzeji Kotor, 2002, str. 2–6.

U sadašnjoj postavci Lapidarijuma izloženi su eksponati iz antičkog i kasnoantičkog perioda, preromanike, romanike, gotike, renesanse i baroka. Među njima svakako treba izdvojiti svjetske unikate, kao što su portret rimskog imperatora Domicijana iz I vijeka naše ere, ilirsko-rimske kupaste *cipuse* (nadgrobne spomenike) iz II–III vijeka naše ere, fragmente starohrišćanske epohe među kojima se ističe reljef Jagnjeta (Agneca) Božijeg, kao i djelimično rekonstruisani kameni crkveni namještaja iz perioda preromanike. Izložen je i veći broj izuzetno dekorisanih kapitela u rasponu od antičkog perioda, pa do baroka. U Lapidarijumu je izloženo i više grbova kotorskih providura i starih kotorskih i peraških porodica: Pezzi, Beskuća, Drago, Paskvali, Manjo, Bolini, Bembo, Buća, Bizanti, Vrjaken, Contarini i Visković.

Materijal Lapidarijuma se i danas nalazi na više mjesta u Kotoru i na područjima van Kotora: u crkvi sv. Pavla, gdje je u toku 2017. godine izložen dio predmeta, staroj Ljetnjoj pozornici u Kotoru, u Centru za konzervaciju i arheologiju Crne Gore - odjeljenje Kotor, Pomorskom muzeju u Kotoru, depoima u zgradama

313. i 314. u Starom gradu, u katedrali sv. Tripuna, Centru za kulturu Kotor, crkvi sv. Marije od Rijeke, Muzeju grada Perasta, crkvama na ostrvu Gospa od Škrpjela i sv. Đorđe kod Perasta, natpisi u Perastu i eksponati iz antičkog perioda na prostoru rimskih mozaika u Risnu. Prethodnih godina urađena je evidencija i popis svih predmeta koji se nalaze u pomenutim ustanovama i objektima i kojih ukupno ima 874, što, sasvim sigurno, nije konačan broj. Takođe je uporedo sa evidencijom, započeta i arheološko-muzeološka obrada. Ovom prilikom treba pomenuti neke od značajnijih naučnih radnika i entuzijasta koji su se bavili, proučavali i objavljivali u stručnoj literaturi predmete-eksponate iz različitih epoha iz kotorskog Lapidarijuma: don Graciju Brajkovića, prof. dr Jovana Kovačevića, don Iva Stjepčevića, prof. dr Pavla Mijovića, mr Iliju Pušića, mr Jovana Martinovića i dr.

Bez ikakve sumnje, može se reći da predmeti kamene plastike kotorskog Lapidarijuma čine jednu jedinstvenu grupu spomenika naše prošlosti, sigurno najbogatiju u Crnoj Gori i jednu od najznačajnijih na istočnoj obali Jadrana. Zato teško pada činjenica da je ova jedinstvena zbirka, tokom posljednjih nekoliko decenija neopravdano zapostavljena kada su u pitanju najodgovorniji, pretrpjela znatna i gotovo nenadoknadiva oštećenja usljed čestih selidbi, krađa ili razbijanja od strane savremenih vandala. Kao što je već rečeno, kotorski Lapidarijum je trenutno smješten u bivšoj crkvi sv. Mihaila. U njemu je izložen samo dio najznačajnijih eksponata a razlog je relativno mali izložbeni prostor. Stoga je izuzetno važno da se svi eksponati kotorskog Lapidarijuma, bez obzira gdje se trenutno nalaze, stručno obrade, inventarišu, djelimično ili u cjelosti restauriraju i rekonstruišu, i na kraju prezentuju i izlože u adekvatnom prostoru.